

Oğuzhan ŞAHİN*

**RÂ'İF NECDET'İN "YENİ MEKTÛB NUMÛNELERİ" BAĞLAMINDA
KLÂSİK MEKTUP İLE YENİYİ MUKAYESE DENEMESİ**

Öz: Osmanlı'nın son dönemlerindeki yenileşme faaliyetlerinden etkilenen türlerden biri de mektup olmuştur. Bölümleri, üslûbu, rükün ve şartları ile asırlarca kullanılarak küçük ayrıntılar dışında klâsikleşen mektup, "yeni" etiketiyle Osmanlı'nın son demlerinde tekrardan telif edilmiştir. Bu bağlamda kaleme alınan eserlerden birisi Râ'if Necdet'in "Yeni Mektûb Numûneleri"dir. İşte bu yazının konusunu 'klâsik' olarak tavsif ettiğimiz eski mektup örnekleri ile Râ'if Necdet'in kaleme aldığı yeni mektup örneklerinin mukayeseşi teşkil etmektedir. Eski mektup ile yeni etiketli bu ürünlerin kıyasında münşeâtlardaki teorik bilgiler ile "Yeni Mektûb Numûneleri"ndeki benzeri bağlamli malumat kullanılmıştır. Konu önce mektubun rükün ve şartları, bölümleri ve mektup türleri alt başlıklarında ele alınmış, sonrasında ise birkaç taziyet-nâme özelinde bir mukayese denemesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Klâsik mektup, mukayese, Râ'if Necdet, yeni mektup, taziyet-nâme.

**AN ATTEMPT TO COMPARE CLASSIC LETTERS AND NEW LETTERS
IN THE CONTEXT OF RÂ'İF NECDET'S "YENİ MEKTÛB NUMÛNELERİ"
(NEW LETTER SAMPLES)**

Abstract: Letter writing was one of the areas which were affected from the reform activities in the last periods of the Ottoman Empire. Letters had been used for centuries and eventually become a classic in terms of the style, elements and requirements, except for some small details, and it was recompiled with the label "new" in the last gasp of the Ottoman Empire. One of the works written in this context is Râ'if Necdet's "Yeni Mektûb Numûneleri" (New Letter Samples). This study compares some old letter samples characterized as "classic" and the new samples written by Râ'if Necdet. For this comparison of old letters and the works labeled as *new*, the theoretical information in the literature and similar information in "Yeni Mektûb Numûneleri" is used; and the issue is addressed first under the following subtitles: elements and requirements of letter writing, letter sections and types of letters. Then, an attempt of comparison is made through a review of several condolence letters.

Keywords: Classic letter, comparison, Râ'if Necdet, new letter, condolence letter.

* Yrd. Doç. Dr.; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi; Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; oguzhan.sahin@ikc.edu.tr

Giriş

Batılılaşma faaliyetleri neticesinde Osmanlı toplum yapısında askerî alandan başlamak üzere bürokratik yapı, hukukî işleyiş, sanat, edebiyat, giyim kuşam ve eğitim gibi birçok noktada değişiklikler olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Bir nevi tasfiye dönemi sayılabilecek bu dönemin dikkate değer tarafı *eskiyi* ya yeniden düzenlemek ya da tümünden kaldırmak üzerine kurulmuş gibidir.

Medreseden mektebe geçiş sürecinde medrese klâsikleri terk edilmiş ve yerini mekteplerde okutulmak üzere etiketlerinde “yeni” ismi taşıyan sarf, nahiv, kıraat, belâgat ve kelim alanında yazılmış eserlere bırakmıştır.¹ Medreselerde uzun yıllar okutulan eserler ile bunların şerh ve haşiyeleri son dönemde iyice gözden düşmüş vaziyettedir. Hatta denebilir ki medrese eğitiminin temel noktasını teşkil eden bu telifler muasırlaşmanın önündeki ciddi engellerden biri olarak algılanmıştır.²

Klâsiklerin törpülenerek *ıçtimai* ve *yeni* gibi kavramlarla yeniden telifine dikkat çekenlerden biri Recep Şentürk olmuştur. Şentürk’ün, merkeze “fıkıh”ı alan çalışmalarından ilki *İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim* adıyla yayınlanmıştır.³ Bu çalışmada *fıkıh* ve *toplumbilime* dair teorik çerçevede bilgiler verildikten sonra, Türkiye ve Mısır özelinde konu tartışılmaktadır. Eserin son bölümünde Ziya Gökalp, İzmirli İsmail Hakkı, Şerafeddin Yaltkaya ve Said Halim Paşa gibi dönem aydınlarının ıçtimai fıkıh ve ıçtimai ilm-i kelâm ile ilgili yazılarından seçmeler yapılmıştır. Şentürk’ün konuya dair ikinci çalışması “*Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını*” adını taşımaktadır.⁴

¹ Mekteplerde okutulmak için “yeni” etiketi ile piyasaya sürülen eserlerden bazıları şunlardır: Ahmed Râsim, Yeni Usûl Muhtasar Sarf-ı Türkî, İstanbul 1312; Ahmed Râsim, Yeni Usûl Muallim-i Sarf, İstanbul 1327; Mîdhat Sadullâh, Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri, Dersââdet 1337; Ruşen Eşref, Mîdhat Sadullâh, Necmüddîn Sâdık, Yeni Kıraat Kitâbı, İstanbul 1336. Komisyon, Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî, İstanbul 1325; Şemseddîn Sâmî, Nev-Usûl Sarf-ı Türkî, İstanbul 1308; Ahmed Râsim, Yeni Usûl Sarf-ı Fârisî, İstanbul 1307.

² Medrese talebeleri de yeni usul kitaplar yerine kendilerine okutulan eski şerh, haşiye, talik vb. teliflerden ve hocaların derslerde izledikleri yöntemden rahatsızdır. Yeni usul kitaplar yerine eski şerh ve haşiyelerin okutuluyor olması sebebiyle ilmiye eskisi gibi devlet adamı yetiştirememekte ve memleket cehl içinde kıvrınmaktadır. Talebenin şikâyet mektuplarına medrese hocalarından Ayn Âtîf’in verdiği cevaptan, faturanın şerh ve haşiye gibi klasik teliflere kesildiği anlaşılmakta; hatta eski usulü benimseyenlerin bizzat ihbar edilmesi istenmektedir: “**sâlisen** usûl-i tadrîsin uygunsuzluğuna gelince bundan dört beş sene evvel *hâşiye okutmak usûlü kaldırılmışdır*, fakat bu tedbir mühim bir fâ’ide temîn itmemiştir. Çünkü okutulmakta bulunan kitâblar ekseriyet üzere üçer beşer yüz sene evvel yazılmış kitâblardır. Bunlardan bugün için istifâde beklemek mü’ellif-i mağfurlarından mâddî menfa’at gözetmek kabîlinden husûlî muhâl bir temennî ‘addolunur. Bu kitâblar tedvîn olundukları ‘asrlar için ihtimâl ki en mühim birer eser-i kıymetdârdır. Fakat bugün için fâ’ide husûline hîdmet idemez ve elde bu kitâblar okudukça ne dürlü bir tarz-ı tadrîs takîb olunursa olunsun büyük bir semere hâsıl olamaz. İşte bu sebeplerden tolayı demek isterim ki eger talebe efendilerin şikâyeti ders-i ‘âm efendilerin hâşiye usûlî takîb edenleri var da onlara ‘â’id ise bu husûs “Ders Vekâleti”nce virilen karâra muhâlîf olduğundan talebe efendiler haklıdır ve Ders Vekâleti bunun men’ine çalışmalıdır.” Fâtih Ders-i ‘Âmlarından ‘Ayn Âtîf, “Sebilü’r-Reşâd Ceridesinde Münderic Talebe Mektûbları Tolayısıyla”, Medrese İtikâdları, İstanbul [h.1331], numro: 1, s. 3-4.

³ Recep Şentürk, İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim Türkiye ve Mısır Örneği, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

⁴ Recep Şentürk, “Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını”, İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, Yıl 2000, ss. 133-171.

Osmanlı toplumunun fıkıhla olan bağlantısını dile getiren bu makale, sekülerleşme sürecinde “fıkıh”tan “sosyal bilimlere” geçişi ele almakta ve bu bağlamda fıkıhın **ictimâ’î** lafzıyla yeniden üretilişinin altını çizmektedir.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Yeni Mektûb Numûneleri* devrinin ihtiyaçlarını karşılama iddiasıyla neşredilmiş ve epeyce de rağbet görmüştür. Nâşirin, eser için kullandığı “**asrî münşeât**” tabirine bakılacak olursa Râ’if Necdet’in bu eseri eski usulle tertip edilmiş münşeât mecmualarının yerini alma iddiasıyla telif edilmiştir.⁵ Râ’if Necdet’e göre eski usulle tertip edilmiş mektup örnekleri artık devrin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktır ve bu sebeple yeni devrin ruhunu yansıtan mektuplar kaleme alınmalıdır:

Büsbütün yeñi bir uşûlde ya’ni şu on on beş sene zarfında geçirdigimiz mütekâşif hâdişât u inķilâbâtın ictimâ’î hayâtımızda huşûle getirdigi taħavvülâta az çok ma’kes ve yeñi ihtiyâclara tercümân olabilecek bir tarzda te’lif ü tertîb idilmiş mektûb numûnelerine şoñ zamânlarda büyük bir lüzûm hissidilmekde idi. Fi’l-ħaķîķa eski muħarrirleriñ **münşe’ât, gülşen-i muħarrerât, ħazîne-yi mekâtîb, ta’lîm-i kitâbet, inşâ-yı ‘Osmani** gibi isimler virdikleri eserler bugünün ihtiyâcını te’min ü taṭmîn itmekden çok uzaķdırlar. [...] İşte beni şu nâçîz eşeri te’lîfe sevk iden kuvvet, ictimâ’î hayâtımızdaki bu geniş taħavvül olmuşdır.⁶

Râ’if Necdet’in “Yeni Mektûb Numûneleri” adlı eseri mukaddime haricinde iki kısımdan meydana gelişmiştir. İlk kısımda âdî ve ticarî senedler, ilm u haberler, yeni şekilde yazılmış arz-ı hâller, ticaret mektupları yer almaktadır. İkinci kısımda muhtelif aile mektupları, yeni tarzda tebrik, tesellî, taziye ile tavsiye mektupları ve bunların cevapları, muhtasar ve mufassal mütenevvi’ ve istifâdeli talebe mektupları, son olarak ise nezih aşk mektupları bulunmaktadır. Bu yazı çerçevesinde klâsik mektup ile yeni elden geldiğince mektubun rûkûn ve şartları, mektubun bölümleri ve mektup türleri gibi maddeler çerçevesinde kıyasa tabi tutulacaktır.

1. Mektubun rûkûn ve şartları

⁵ Nâşir M. Hüseyin’in ifadesi şöyledir: “Şimdiye kadar zamânın ihtiyâcıyla mütenevvi ‘**asrî bir münşe’ât kitabının**’ tahrîr ü neşr idilmediğini ve böyle bir esere muhterem kâriilerin şiddetle muhtâc olduğum nazar-ı dikkate alarak buhrân-ı hâzıra ve kitâb tab’ındaki müşkilâta rağmen büyük fedâkârlıklarla Yeni Mektûb Numûneleri’ni tab’ itdüm. Yeni Mektûb Numûneleri’ni bu güne kadar intişâr iden bu nev’ kitâblarla kıyâs kabul idilemeyecek derecede güzel ve mükemmel olduğum ilâveye lüzûm yoktur.[...] Eminim ki her sınıf kâriiler ve betahsîs vatanın ümmîd-i istikbâli olan erkek ve kız talebeler, gençler bu eserden pek çok istifâde edeceklerdir.” Râ’if Necdet, *Yeni Mektûb Numûneleri*, İkinci Tab, Ahmed Kâmil Matbaası, İstanbul 1927, s. 6. İkinci baskıya ise nâşir M. Hüseyin şöyle bir takriz yazmıştır: “Kütübânemiz gençlik için müfîd, halk için nâfi’ ve lüzümlü eserler tab’ u neşr itmenin mükâfâtını Yeni Mektûb Numûneleri’ni bir sene sonra ikinci def’a olarak tab’a mecbûr olmak sûretiyle iktitâf itdi. Yeni Mektûb Numûneleri’nin ilk tab’ı münâsebetiyle dermiyân itdigimiz fikrlerin birer hakikat olduğum eserin intişârı ‘akabinde mazhar olduğu fevka’l-âde rağbet parlak bir sûrette göstermiştir. Muhterem kâriye ve kâriilerimizden gördüğümüz teşvik ü rağbet üzerine Râ’if Necdet Beg Efendi’nin bu bütün ma’nâsıyla ‘**asrî münşe’ât kitabını**’ daha nefis ve eserin mükemmeliyetiyle mütenevvi bir tarzda ikinci def’a olarak tab’a muvaffak olduğum için pek müftechiriz.” *Yeni Mektûb Numûneleri*, s. 7.

⁶ Râ’if Necdet, a.g.e., s. 9.

Muhtevadan yazıya, üslûptan kâğıdın kullanımına kadar birçok kaideye tâbi olan klâsik mektubu Râ'if Necdet hayatın, hisler ve fikirlerin ifadesi olarak tasvir etmektedir. Râ'if Necdet'e göre değişen hayat şartları, insanların duygu ve düşüncelerindeki esaslı değişiklikler mektuplarda da değişimi zorunlu kılmaktadır.⁷ Râ'if Necdet tarafından basitçe duygu, his ve fikirlerin ifadesine indirgenen mektup, Osmanlı diplomatığında önemli bir yere sahip olmuş ve ilk dönemlerinden bu yana, uzun yıllar belli kaideler etrafında şekillenmiştir. Söz gelimi hitâbî ve cevâbî diye tasnif edilen mektuplardan hitâbî olanların rükünleri şöyle sıralanmıştır: *ibtidâ olunur* sözünün kullanılması; senâ; duâ; gönderilenin isminin yazılması; kâtibin adı; selâm ve hayır duâda bulunma; selâm ulaştırılması; özlem belirtme (iştiyâk); görüşme isteğinde bulunma; tarih; hâlini bildirme; iltimâs talebi; hatîmenin başlangıcı; uygun bir dua ile bitirme. Bunlardan *duâ, senâ, selâm, hâlin bildirilmesi ve duâ ile bitirme* rükünlerinin yazılması mecburî olup diğerlerinin bir kısmı ihmal edilebilir. Cevabî mektuplarda ise bunlara ilave olarak fazladan üç rükün daha mevcuttur: mektubun sıfatı, mektubun ulaşması ve mektubun cevabı.⁸ Mektubun on şartı ise şöyle dile getirilmiştir: “Gönderen ve gönderilenin rütbelerine riayet edilmelidir. Eğer gönderilen, gönderenden üst makamda ise isminin yazılmaması tercih edilir. Emsal iseler gönderilenin ismi yazılır. Gönderilen gönderenden daha aşağı bir mevkide ise iştiyak ile görüşme talebi yerine iyi niyet, devletin bekası, ricanın kabulü ve muradın hâsıl olması yazılır. Uzun süredir ayrı değiller ise iştiyak kısmının da yazılmaması tavsiye edilir. Gönderenin rütbesi aşağı ise “*Sâmi-i hüddâm-ı zevî'l-ihtirâm i'lâm olunur ki*” şeklinde bir ifade kullanılması gerekmektedir. Uzun zaman geçmemiş bulunması ve mekânın uzak olmaması halinde tarih rükünü ihmal edilir. Gönderilene gaib sîgası kullanılıp şahsen hitap edilmemelidir. **Talep etmişsin** denilmeyip **tarafından talep etmişler** şekli kullanılmalıdır. Üstten alta yazılan mektuplarda “...edesiz” şeklinde çoğul sîgası kullanılmamalıdır. İ'lâm-ı hâl rükünü, selâm rükününe bağlı olmalıdır. Selâm iblâğı ile hâlini i'lâm rükünlerinde kullanılan sîgalar aynı olmalıdır.⁹

Râ'if Necdet, mektup yazarken klâsik mektubun rükün ve şartları yerine dikkat edilecek en önemli noktayı mektubu gönderen ile mektubun alıcısı arasındaki bağ olarak belirtmektedir. Mektup yazılan kişi aileden biriye mektubun

⁷ “Mektûblar hayatın hisler ve fikrlerin ifâdesidir. Şerâ'it-i hayâtîyye tebeddül idince duygular ve düşüncelerde esâsî tahavvüller olunca pek tabî'î değil midir ki mektûbların mişvâr-ı tahfîri de değişsin.” Râ'if Necdet, a.g.e., s. 9.

⁸ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Bürokrasisinde Mektup”, DİA, C. 29, s. 18; krş. M. Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, Kubbealtı neşriyat, İst. 1998, s. 221-222. Halil İbrahim Haksever hitabî mektupların on ya da on iki rükünü olduğunu bize Miftâhu'l-Belâga'dan şu sözlerle aktarmaktadır:

“Eğer [mektup] hitab[î] olursa bazılarına göre on iki bazı kâtiplere göre de on rükün vardır. Sena, dua, mektup yazılanın ismi, selam, iştiyak arzı, mülakat talebi, yazış tarihi, ahvalin bildirilmesi, yardım bekleme ve dua ideal mektubun şartlarındandır.” Halil İbrahim Haksever, Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı, Doktora tezi, İnönü Üniv. Malatya 1995, s. 10-11. Benzeri bir tasnif için bkz. Hasan Gültekin, Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin, s. 242-244; Ayrıca bkz. Ömer Çakır, Türk Mektup Geleneğinde Âdâb ve Kurallar, Hece Mektup Özel Sayısı, Sayı: 14-15-16, Ağustos 2006, s. 7-21. Halil İbrahim Haksever, Eski Türk Edebiyatında Mektup, Hece Mektup Özel Sayısı, Sayı:114-115-116, Ankara 2006, ss. 37-48.

⁹ Kütükoğlu, a.g.e., s. 222; Kütükoğlu, “Osmanlı Bürokrasisinde Mektup”, s. 18-19.

samimiyet derecesi ona göre olmalı, mektup yazan ile mektup yazılan arasındaki bağlantı resmi ise mektup ona göre tanzim edilmelidir:

Mektüblarda diğkât olunacak eñ mühim nokta mürsil [mektûbı gönderen] ile mürselün ileyh [kendisine mektûb gönderilen] arasındaki münâsebetiñ ictimâ'î veyâ 'â'ilevî vaz'iyetiñ derecesidir. Bu vaz'iyet gâyet iyi teşbît idilmeli mürselün ileyhiñ seviyesi iyü düşünölmeli, oña göre mektûb yazılmalıdır. Mektûbuñ resmiyyet-perverlik ve lâ'ubâlîlik, ciddiyet ve şetâret miñveri bu vaz'iyet ve seviye eñrâfında dönmelidir. Yaş, 'ilm ü 'irfân, resmî mevki' i'tibârıyla kendiñizden büyük ve yüksek bir zâta lâ'ubâliyâne, ihmâlkârâne mektûb yazmak nezâkete, terbiyeye tamâmıyla muğâyir olduğı gibi degersiz bir âdemi mañzâ menfa'at te'mîni için lüzûmından fazla sitâyişlere, elfâz-ı ta'zîmiyyeye garķ itmek de insânlık ile, 'izzet-i nefis ile demokrasi ve âzâdegî prensibleriyle kaç'iyyen kâbil-i te'lîf degildir. Mektûblarıñ rûhında dâ'imâ vaķâr ile qarışık bir tevâzu' temevvüc itmelidir.¹⁰

2. Mektubun bölümleri

Klâsik mektubun bölümlerine dair münşeâtlarda farklı kavramlar kullanılmıştır. Gül-i Sadberg'de mektubun *elkâb*, *ibtidâ/sernâme*, *tahallüs*, *taleb*, *intihâ*, *duâ* ve *imzâ* olmak üzere yedi bölüm sayılırken Mebâniyü'l-İnşâ'da ibtidâ, tahallüs, talep ve intihâ adlarıyla mektubun dört ana bölümünden söz edilmiştir.¹¹ Mübahat Kütükoğlu'nun mektubun bölümlerine dair tespitleri şu şekildedir:

Mektuplar da diğere belgeler gibi *davet* rüknü ile başlar. Bu çok defa sadece "hüve" yazılarak bazan da mektubun yazılış sebebine göre değışik formüller kullanılarak yapılır. *Elkâb* denilen hitap formülü de gönderen ve gönderilenin mevkiine göre farklılık gösterir.[...] Elkabdan sonra müslümanlara gönderilen mektuplarda birbirine oldukça benzeyen fakat uzunluğı değışen *dua* ve ona bağılı *selam* rükünleri bulunur; mektubun *hal bildirme* [ilâm-hâne/taleb] rüknüne geçilmeden önce muhatabın elkabı genellikle bir defa daha tekrarlanır. Mektubun hal bildirme kısmına ise ekseriya *hâlâ*, *bu esnâda*, *bu hilâlde*, *bu def'a* kelimelerinden biriyle girilip mektubun yazılma sebebi izah edilir. Mektubun herhangi bir hususun yerine getirilmesini emretmesi, bilgi veya haber verici mahiyette olması, iltimas ricası vb. maksatlarla yazılmasına göre *bitiş* kısmına geçiş şekli değışir [...] Bitiş rükününün bundan sonraki kısmı mektubu gönderen ve gönderilenin mevkiine ve mektubun hüviyetine göre değışiklik arz eder. *Hatime* ve

¹⁰ Râ'if Needet, a.g.e., s. 11.

¹¹ İ. Çetin Derdiyok, XV. Yüzyıl Şâirlerinden Mesîhi'nin Gül-i Sad-berg'i, Çukurova Ü. Sosyal Bil. Enst., Doktora tezi, Adana 1994, s. 54.

sonda yer alan *dua* rükünleri de mektubun yazılış maksadına göre değişir.¹²

Bunun yanında mektubun bölümleri “*unvân-ı mekâtîb, sernâme, akvâl-i dîbâce, i'lâm-hâne, istifsâr-ı hâl, cevâb-ı istifsâr, arz-ı iştiyâk, nümâ-yı visâl, arz-ı vusûl-nâme, iltimâs-ı mektûb, hâtîme-i mektûb, duâ-yı hâtîme, beyânü'l-esâmî*” şeklinde de münşeâtlarda tasnif edilmiştir.¹³ Mektuplarda tamamen bu rükünler yer alacak diye bir şart yoktur. Ayrıca kavramlar farklı da olsa muhtemelen işaret aynı yeredir. *Unvân-ı mekâtîb* ile *elkâb*, *sernâme* ve *akvâl-i dîbâce* ile mektubun giriş kısmındaki *dua/selam* rükünleri ve *taleb* kısmına geçiş yeri olan *tahallüs*, *i'lâm-hâne* ile *taleb*, *hâtîme-i mektûb* ile *intihâ* [bitiş], *duâ-yı hâtîme* ile sondaki *dua*, *beyânü'l-esâmî* ile de muhtemelen *imzâ* kastedilmektedir.¹⁴ Bir münşi yahut kâtip için mektubun rükünlerini bilmek son derece önemlidir.¹⁵

Râ'if Necdet, klâsik mektubun tüm bu rükün ve şartlarını lüzumsuz, ciddiyetten uzak ve fazlaca mübalağalı görüyor. Özellikle alt makam, üst makam

¹² Kütükoğlu, “Osmanlı Bürokrasisinde Mektup”, s. 19.

¹³ Oğuzhan Şahin, *Mecmû'a-i Münşe'ât*, TDK A/363-1, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005, s. 140-161[Buradan yapılan alıntılar “Mecmû'a-i Münşe'ât, TDK A/363-1” şeklinde gösterilecektir.]

¹⁴ M. Tayyib Gökbilgin, “*unvân ve elkâb*” terimlerini padişahla ilgili belgeleri tasnif ederken kullanmaktadır. Buna göre padişah tarafından çıkarılan belgeler *unvân* (intitulatio) ile başlayanlar, *elkâb* (inscriptio) ile başlayanlar ve her ikisinden yoksun olanlar şeklinde tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre *unvân* padişahın vasıflarını zikrederek başlayan belgeler için, *elkâb* ise muhatabın vasıflarının sıralandığı belgeler için söz konusudur. bkz. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 55-56.

¹⁵ Mektubun bölümlerine dair genel çizgideki bu sözlerden sonra mektubun bölümlerine ilişkin örnek birkaç metin iktibası faydalı olacaktır:

'Unvân-ı mekâtîb [elkâb]: cenâb-ı 'izzet-me'âb ve mürüvvet-nisâb fulân beg kâm-bîn kâm-yâb edâmallâhu 'ömrehû ve rif'atehû ilâyevmi'l-haşr ve'l-hisâb // **ser-nâme**: şerâyif-i tahiyât-ı sâfiyyât-ı mahabbet-intizâm ve letâyif-i teslîmât-ı tayyibât-ı meveddet-irtisâm ki mahz-ı mahabbet-i Sübhânî ve 'ayn-ı meveddet-i rûhâniden fâyiz ü münba'is olur // **akvâl-i dîbâce** [dua ve selam; bu bölüm taleple sernâme arasında bir girizgâh gibidir]: du'â-yı bînihâyet ü bîhadd ki fikr-i latîfunüz gibi âsmân-bahş ve senâ-yı pür-letâfet ü bî'add ki zât-ı şerîfunüz gibi cüvân-baht ola // **ilâmhâne** [taleb]: 'atebe-yi 'âlem-penâha 'arza-dâşt-ı kemterîn-i bendegân budur ki // **istifsâr-ı hâl ser-nâmesi** [mektubu gönderenin kendi ahvalinden bahseden kısım]: istifsâr-ı ahvâl-i bahr-ı ihsândan katre-yi şefkat zuhûra gelüp bu bende-yi bîmikdâr ve zerre-yi hâksâr ahvâlinden su'âl olunursa // **cevâb-ı istifsâr**: bihamdillâh ve'l-minne merkez-i vücûd dâ'ire-yi sıhatda ve nokta-yı zât sahîfe-yi 'âfiyetde devâm-ı 'izzetünüz du'âlarına ve izdiyâd-ı rif'atünüz senâlarına *fi'l-leyli izâ 'as'as ve's-subhi izâ teneffes müdâvim ü mülâzım mülâhaza buyurıla* // **'arz-ı iştiyâk** [kavuşma isteği]: ammâ ol hazret-i bâ'izzetün şeref-i hidmet-i sa'âdet-me'âbında dür ve cemâl-i ferhunde-âsar müşâhedesinde mehcür olaldan tahannün-i iştiyâk ve ta'attuş-ı iftirâk ve âlâm-ı firâk şol derece vusûl bulmuşdur ki terşih-i hâme-yi ser-tîz ile tahrîr ve vâsîta-yı nâme-yi hayâl-engîze tasvîr olunmak dâ'ire-yi imkândan hâricdür // **nümâ-yı visâl** [vuslat için dua]: Hak celle ve 'alâ cânibinden mercûdur ki karîn-i icâbet vâkî' olup 'ankarîbî'z-zamân bi'inâyeti'l-meliki'l-mennân mülâkât-ı zât-ı bîhemtâ ki maksad-ı aksâ ve matlab-ı a'lâdur müyesser ü mukadder itmiş ola âmîn yâ ma'a'l-müşâkîn // **'arz-ı vusûl-nâme** [karşı tarafın gönderdiği mektuptan duyulan sevinç]: kemâlât-ı bînihâyenüzi ızhâr idüp mektûb-ı dürer-bâr u gühernisâr göndermişsiz elfâz-ı ecrini kirîşme-yi beyân gibi şûr-engîz ve turre-yi 'anber-hitâb gibi dil-âvîz idi güyâ beden-i kadr-i cân cedîd buldı müstedâm-ı 'ömr olasız // **iltimâs-ı mektûb** [yeniden mektup isteği]: lutf idüp gâh gâh ruk'a-yı cân-efzâ ile işâret ve varaka-yı dil-güşâ ile beşâret idüp bu gûşe-yi mihnetde mukîm ve künce-yi firkatda elim olmuş üftâdeyi âsûde-bâl ve ferhunde-hâl idesiz // **hâtîme-i mektûb**: bâkî cüy-ı garaz 'arz-ı ızhâr-ı bendegî ve bast-ı bisât-ı efgendegîdür bu mikdâr ile ıktifâ olındı // **du'â-yı hâtîme**: hemîşe devlet-i ebediyye ve sa'âdet-i müstedâm bâd bi'n-nûn ve's-sâd // **beyânü'l-esâmî**: mine'd-dâ'iyi'l-fakîr Süleymânü'l-hakîr. Bkz. *Mecmû'a-i Münşe'ât*, TDK A/363-1, vr. 68b-77a. Mektubun bölümleri ile örnekler bkz. Derdiyok, a.g.t., s. 54-64; Kütükoğlu, a.g.e., s. 222-227; Haksever, a.g.t., s. 34-47.

ve emsaller arası mektupların en önemli öğelerinden olan “elkâb”ı kendisine göre kısaltıyor. Mektuplardaki tazim ve tekrim ifadelerini riyakârlık ve yalancılık sayıyor. Hatta halkın yıllardır istibdat altında kalmasından da klâsik tarzda oluşturulmuş bu tarz metinleri sorumlu tutuyor:

Her nev‘ mektûblarda sernâmeleri çok lüzümsüz gördüğüm için tamâmen kaldırdım. Lağablarıñ, daha doğru bir ta‘bîrle hıfâblarıñ kışa, şâde ve şamîmî olmasına çalıştım. Şun‘ilige kaçan ve güzel lisânımızda yabancı kalan o ‘an‘anevî, o mu‘tañtan ve müselsel, o ca‘lî ve mübâlağalı ta‘bîrât-ı ihtirâmiyye ve elfâz-ı ta‘zîmiyyeye ‘âdetâ boykot yaptım. Mübâlağa nedir? Yalanıñ küçük kırdışı değil mi? O hâlde mektûblarımıza niçün ahlâken büyük bir cürm olan ‘yalan’ıñ küçük kırdışı hâkim olsun. Eski münşe‘ât kitâblarında mektûblara huşûsiyla tebrîk ve teşekkür mektûblarına bakılırsa hürmetkâr olmağdan uzaklaşan riyâ vü tabaşbuşa çok yaklaşan bir yığın ğayr-i şamîmî kelimeler müdebdeb ve müselsel ta‘bîrler, klişe hâlinde kalmış rûhsuz ve harâretsiz terkîbler birden nazara çarpar. Eski edebiyâtımızıñ lafz-perestlik, tabaşbuş ve mübâlağa vâdisinde gösterdiği kudret ve tañtananıñ elîm te‘şîrlerini iyi añlamak için yalnız bu - bilmem ta‘bîr muvâfık mı- klâsik mektûblara bir göz gezdirmek kifâyet ider. Milletiñ eñ fecî‘ şerâ‘it içinde ‘aşrlarca istibdâd altında yaşaması da mektûblarıñ tabaşbuşkâr, şun‘î ve ğayr-i şamîmî şekl almasında mühim bir ‘âmil olmuştur. Bir mektûbda terbiye ve edeb, nezâket ve hürmet nişâneleri o mektûbuñ şamîmiyyetinde münderic ü mündemic olmalıdır. “*Velîyyü’n-nî‘met-i bîminnetim, eb-i mu‘azzam u mükerremim, peder-i vâlâ-güherim efendim hazretleri*” yerine “*sevgili ve kıymetli babacığım*” demekle bir çocuk pederine karşı ihtirâmsızlık itmiş olmaz. Belki rûhındaki şamîmî hürmet ve muhabbeti ğâyet tabî‘î ve insânî bir tarzda izhâr u ifâde eylemiş bulunur. Tebrîk ve teşekkür mektûblarında da hürmet ve tevâzu‘ı aşlâ tabaşbuş derekesine indirmemeli, tabî‘î ve mu‘tedil bir lisânla teblîğ-i hissiyât itmeldir. Şık şık ehemmiyetli ehemmiyetsiz her şey için tebrîk yazmak da muvâfık değildir.¹⁶

Ayrıca müellife göre mektubun tüm bu rükün ve şartlarını pratikte mektuba taşımak, mektubu zorlamalarla çeşitli kısımlara ayırmak ve bunların her biri için çeşitli usul ve kaideler belirlemek faydasızdır:

Ba‘zı münşe‘ât kitâbları gibi bu nev‘ mektûblarıñ tarz-ı tahrîrine ‘â‘id uşûl ü kavâ‘idden bahş itmedim. Çünkü bu uşûl ü kavâ‘idi kâbiliyyet-i ta‘bîkiyyeden mahrûm buldum. Fi’l-hakîka mektûbları zorla, cebr ü taşannu‘ ile birçok kısımlara ayırmanıñ, her kısma göre bir takım uşûl ü kavâ‘id koymanıñ ma‘kûl bir hareket olduğına, ‘amelî bir fâ‘idesi bulunduğuna ezelden kâni‘ degilim. Eşeri kimseniñ kavrayamayacağı bir yığın muğlak ve kâbiliyyet-i ta‘bîkiyyesi meşkûk nazariyâtıñ

¹⁶ Râ‘if Necdet, a.g.e., s. 10-11.

tañtanalarına, mübâlağa ve muğâlağalarına boğmağdan ise numûnelerle mektûblarıñ naşıl yazılması lâzım geleceğini göstermek her hâlde daha ‘âmelî, daha fâ’idelidir zanniderim.¹⁷

Yazar klâsik mektubun yıllar içinde sistemleşmiş ve eski münşiler tarafından kaleme alınmış rûkûnlerini kavrama işini okuyucuya bırakmakta ve bu kaideleri ezberleyerek iyi mektup yazmanın imkânsızlığı vurgulamaktadır:

Biraz dikkatli bir kârî isterse numûnelerden uşûl u kavâ’id çıkarabilir. Uşûl ü kavâ’idle taqşîmât ve taşnîfâtla yazı yazmak kâbil olsaydı senelerce medreselerde dirsek çürüten şarıklı h’âceleriñ doğru ve güzel yazı yazmak melesini elde itmiş olmaları lâzım gelirdi. Onuñ için eşerimi tahtîr ü mükâtebe kâ’ideleriyle doldurmadım.¹⁸

Râ’if Necdet, genel itibarıyla mektuplarda dikkat edilecek unsurları sadelik, doğallık, açıklık, nezihlik ve samimiyet olarak sıralamakta ve bunlara mektubun hitap kısmından başlayıp imzaya kadar dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamakta ve eskiden zarfların ya da kâğıdın üstüne yazılan ve mektubun sağ salim alıcısına ulaşmasını temin ettiğine inanılan “bedûh”u da gereksiz bulmaktadır:

‘Umûmiyyet itibârıyla mektûblarda dikkat olunacak cihetler[i] tekrâr ideyim ki sâdelik, tabî’îlik, vuzûh, nezâhet ve şamîmiyyetdür. Vuzûh, sâdelik ve tabî’îlik elqâbdan başlamalı, imzâya kadar devâm itmelidir. Mevzû’a mürsil ile mürselün ileyh arasındaki münâsebetiñ derecesine göredir ki mektûblar kışa ve uzun, ciddî veyâ şûh olur. Mektûblarda kâğıdlar temiz, imlâ doğru, cümleler râbıtalı, târih ve imzâ okunaqlı olmalıdır. Eskiden mektûblarıñ yukarısına konan işârete, zarflarıñ altına çizilen şekli garîb ma’nâsız çizgiye lüzûm olmadığını söylemek fazladır zanniderim. Hülâşa mektûbları keşîf lafz yığınlarına, mübâlağalara ve şun’î tañtanalara boğmamalı konuşur gibi yazmalıdır. Şuña kâni’ olmalıdır ki yazmak ile konuşmak arasında esâslı bir fark yokdur.¹⁹

3. Mektup türleri

Klâsik mektup türlere ayrılırken genelde muhteva, gönderilecek makam, biçim ve kıymet bakımından tasnif edilmiştir. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi mektupları muhtevaları bakımından tehniyet-nâme, tebrik-nâme, takriz, taziyet-nâme, arzihal, niyaz-nâme, müzekkere, teşekkür-nâme, davet-nâme, cevab-nâme şeklinde tasnif etmiştir.²⁰ Halil İbrahim Haksever’in tasnifi şu şekildedir:

Kınalı-zâde Alî Çelebi’nin Münşeâtında mektuplar aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır:

1. Tehnib-nâmeler

¹⁷ Râ’if Necdet, a.g.e., s. 13.

¹⁸ Râ’if Necdet, a.g.e., s. 13.

¹⁹ Râ’if Necdet, a.g.e., s. 12.

²⁰ H. Ersoylu, M. Kutlu, R. Ertem, “Mektup”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, C. 2, İstanbul 1986, s. 232.

2. Şefâ‘at ve sipâriş-nâmeler
3. Tahiyet-nâmeler
4. Taziyet-nâmeler
5. Muhtelif

Veysî'nin münşeâtındaki sınıflama şu şekildedir:

1. Tehniyet-nâmeler
2. Şefaât-nâmeler ve sipâriş-nâmeler
3. Taziyet-nâmeler
4. Tahiyet-nâmeler
5. İtirâz-nâmeler

Mustafa Âlî'nin Menşeu'l-İnşâ'sındaki tasnif şu biçimdedir:

1. Muhabbet Mektupları “tavâmir-i muhabbet”
2. Durum bildiren mektuplar
3. Bir iş sipariş eden mektuplar “ sipâriş-i maslahat”
4. Tebrîk mektupları “ menâşir-i tehniyet”
5. Taziye mektupları “ nâme-hâ-yı ta‘ziyet”

Mahmud Celâleddîn Paşa'nın Münşeât'ındaki ayırım şu biçimdedir:

1. Törenlerde irad edilen resmî nutuklar
2. Resmî muharrerât, teşekkür-nâmeler, arzular
3. Temsîlî mektuplar

Hayret Mehmed Efendi'nin İnşâ-yı Hayret adlı eserinde şöyle bir durum göze çarpmaktadır:

1. Pâdişâha arzıhâller
2. Dârü's-sa‘âde ağalarına ve enderûn ricâline ma‘rûzât
3. Sadâret makâmına ma‘rûzât
4. Şeyhülislâmlığa ma‘rûzât
5. Vezîrlere ve mîr-i mîrâna mufavazat
6. Sudûr-ı kirâma, müderrislere mektuplar
7. Devlet emirlerine mektuplar

Gönderilen makama göre mektuplar

Mektuplar gönderilecekleri makamlar bakımından da sınıflandırılmıştır.

Münşeât-ı Refia'da mektuplar şu biçimde tasnif edilmiştir:

1. Akrândan akrâna yazılanlar
2. A‘lâdan ednâyâ yazılanlar
3. Ednâdan a‘lâyâ yazılanlar

Osmân-zâde Tâ'ib'in Münşeâtı da şu şekildedir:

1. Ednâdan a‘lâyâ yazılanlar
2. A‘lâdan ednâyâ yazılanlar

3. Akrândan akrâna yazılanlar²¹

İ. Çetin Derdiyok mektupları konuları bakımından şu türlere ayırmaktadır: Şefkat-nâme, talep-nâme, irsâl-nâme, şevk-nâme, tehniyet-nâme, i'âm-nâme, şikâyet-nâme, cevap-nâme, şükr-nâme, taziyet-nâme, ıyâdet-nâme, davet-nâme.²² Mektupları *resmî ve özel; hitâbî ve cevabî* diye ayıran Mübahat Kütükoğlu özel mektupları *tebrik, teşekkür, taziye, tavsiye, itizar* şeklinde sınıflandırmıştır.²³ Münşeâtlardaki bu tasnifleri dikkate alacak olursak mektupları aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür:

I- Kıymet açısından

1. Edebî mektuplar
2. Tarihî vesika niteliğinde olanlar
3. Uyarlama mektuplar

II- Biçim açısından

1. Mensûr mektuplar
2. Manzûm mektuplar
3. Mensûr-manzûm mektuplar

III- Gönderilecek makama göre

1. Ednâdan yazılanlar
2. A'lâdan yazılanlar
3. Emsâller arası mektuplar

IV- Konu/muhteva bakımından

1. Şefâ'at-nâme
2. Şefkat-nâme
3. Tehniyet-nâme
4. Taziyet-nâme
5. Nâme vs.

Râ'if Necdet, mektupları resmî ve gayr-ı resmî diye ikiye ayırmaktadır. Bürokratik işleyişte kullanılan belgeler için resmî tabirini kullanan müellif bunun dışındaki evrakları gayr-ı resmî olarak niteleyip eserinde bu tür mektup örneklerine yer vermektedir. Ancak yine de yarı resmî olarak adlandırdığı mektup örneklerini de kitabına almış, ancak kendi söyleyişiyle bunları da o resmî yapılarından kurtarıp yapılarında değişiklikler yapmıştır:

Mektûblar iki nev'e ayrılır: Resmî, gayr-i resmî. Biz bu eserde gayr-i resmî mektûb numünelerini göstereceğiz. Devlet dâ'ireleri, mü'esseseleri arasında te'âfî idilen evrâk-ı resmiyye, bi't-ıtab' mevzû'mızıñ, maqşadımızñ hâricinde qalacaqdır. Yalnız emelimiz herkesiñ, her vatandaşñ hayâtda yazmaya ma'rûz qalabilmesi muhtemel olan her nev' muharrerâtı eserimizde bulundurmak oldığı için fikrimce *nîm resmî* mâhiyyetde bulunan ve mürsili degül, mürselün ileyhi maqâmât-ı resmiyye olan mektûbları, ya'nî arz-ı hâl

²¹Haksever, a.g.t., s. 30-34.

²²Derdiyok, a.g.t., s. 91.

²³Kütükoğlu, a.g.e., s. 228.

ve istid'âları kitâba derc itmeye lüzûm gördüm. Yine 'aynı endîşe ile senedlere, poliçelere, 'ilm u haberlere 'â'id muhtelif numûneler de 'ilâve itdim. Tabî'î hemân herkes müddet-i hayâtında az çok bu nev' yazılar yazmaya da ma'rûz kalabilir. Kitâbımı bundan dolayıdır ki iki esâslı kısma ayırıyorum: Birinci kısım 'adî ve ticârî senedlerden, 'ilm u haberlerden, ticâret mektûblarından 'arz-ı hâl ve istid'âlardan müteekkibdir. İkinci mühim ve büyük kısım ise aşl mektûblardan müteşekkildir. Tebrîknâme, teşekkürnâme, tavsiyenâme ve ta'ziyetnâme gibi öteden beri 'adetâ nîm resmî bir mâhiyyetde telakki olunan ve kendisine mahşûş mu'antân terkîbâta, gayr-i tabî'î ve müselsel ta'birât ve işlâhâta mâlik bulunan mektûbları o 'an'anevî ve nîm resmî mâhiyetlerinden tamâmıyla tecrîd itdim. Bunlara da tabî'î ve şamîmî birer mektûb şeklini virdim. [...] Mektûbları 'â'ile mektûbları, ihvân mektûbları, tebrîknâmeler, ma'zeretnâmeler, tesliyetnâmeler, tavsiyenâmeler, yok bilmem ta'ziyetnâmeler gibi lüzûmsuz taqşimlere uğratmadım. Mektûbuñ mevzû'ından mektûbuñ 'â'ile mektûbı mı, arkadaş mektûbı mı, ta'ziyet veyâ tavsiye mektûbı mı olduğunu aňlaması haqqını kârîye virmeyi pek tabî'î bir hareket telakki itdim. Şoñra tezkireleri de mektûblardan ayırmadım. Bir şehre dâhilinde te'âfî idilen kâğıdları da mektûb kâdrosuna idhâl itdim.²⁴

4. Klâsik mektupla yeni taziyet özelinde mukayese denemesi

Son olarak klâsik mektup ile yeni taziyet-nâmeler özelinde mukayese etmek istiyoruz. Bu bağlamda önce taziyet-nâmenin genel bir çerçevesini çizmek sonrasında ise konuyu bu çerçeve dâhilinde tartışmak faydalı olacaktır. Taziyet-nâmeler, genel anlamda konuşulacak olursa, ölene rahmet dileme, ölenin yakınlarını ise teselli amacıyla kaleme alınır. Bu tür metinlerde ölüm karşısında sabretmenin fazileti vurgulanır. Fânî âlemden ebedî âleme göçün güzelliği dile getirilir.

Hâlet Efendi numara 760'ta kayıtlı bir münşeât mecmuası taziyenin on bir rûkûn ve dört şarttan ibaret olduğunu kaydetmekte ve tehniyet-nâmelerin ilk dört rûknü ile taziyet-nâmenin ilk dört rûknünün müşterekliğinden bahsetmektedir. Bu bağlamda ibtidâ, mürselün ileyh, resm-i mürselün ileyh, cezâ-yı ibtidâ ki mürselün ileyhe duâyı müstemil ola, taziyet için mukaddime, edâ-yı taziyet, ceza' u feza' yani ağlayıp sızlanmayla elem çekmenin faydasızlığını beyan, müteveffâyâ hayır dua, mürselün ileyhe hayır dua. Dört şart için ise şunlar kaydedilmiştir: İbtidâ olunan elfâzda berâ'at-ı istihlâl ola [taziyeye güzel bir üslupla başlama], ızhâr-ı hüzn mürsil ve mürselün ileyhine hallerine göre ola, endûh [u] melâl müteveffânın mertebesine göre ola, minvâl-i meşrûh üzre tesliye oluna.²⁵ Ayrıca taziyet-nâmelerde ölüm haberi karşısında duyulan üzüntüyü ifade için dökülen gözyaşı

²⁴ Râ'if Necdet, a.g.e., s. 12-14.

²⁵ Münşeât Mecmuası, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 760, vr. 24b.

Ceyhûn nehrine benzetilir. Bu mübalağalı kullanım neredeyse bir kalıp haline dönüşmüştür.²⁶

Taziyelere dair genel hatlarla dile getirilmiş bu ifadelerden sonra eski taziyetnâmelerden seçtiğimiz iki metni Râ'if Necdet'ten alınan taziye metni ile mukayeseye çalışabiliriz.

Metin-I [Klâsik taziye]

Tuhaf-ı tahiyât-ı ciger-sûz ve taraf-ı teslîmât-ı vâfiyyât-ı dil-fürûz ithâfından sonra inhâ-yı muhibb-i cân-sûhte-yi vedî'a-yı maẖzûnlarıdır ki nâgâh bir cigerler yağı [eriten] haber istimâ' olındı ki çarḥ-ı sitemgâr-ı ğaddârûñuz nâmülâyim hareket idüp 'aceb ḥadîs-i dil-sûz-ı cihân-sûz ızhâr idüp ol güher-i deryâ-yı vücûd ve aḥter-i âsmân-ı cûd gülberg-i gülistân-ı cemâl ve serv-i büstân-ı tâze-nihâl-i devlet ol serv-i bende-yi sa'âdet ki büstân-ı dünyâ-yı ğurûrdan cereyân olup deryâ-yı sükûn serâyına intikâl eylemiş ve "*küllü nefsin zâ'ikatu'l-mevt*"²⁷ şarâbın içüp dârü'l-bevâr-ı fenâdan geçüp serây-ı beġâyâ âsûde olmuş ve ḥaġġâ şümme ḥaġġâ bu ḥadîs-i müdhişü'l-fu'âduñ istimâ'ından âteş-i derûnumuz tutuşup ḥurûşa ve deryâ-yı dide-yi pür-ḥünümüz taşup cûşa geldi ammâ kemân-ı kaderden nüfûz iden tîr-i beliyeye şabr-ı cemîlden ğayrı siper-i dünyâda fezâdan çekilen şemşîr-i miḥnete rızâ gibi miġfer bulunmadı ve daḥı zümre-yi 'uġalâ katında emr-i muġarrerdür ne çâre el-ḥükmü lillâhi'l-'aliyyi'l-kebir "*innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ün*"²⁸ hemân sizlere lâzım oldur ki ol ġahhâr pâdşâhuñ emrine münġad olup merḥûmı ḥayr du'â ile yâd itmekden ğayrı çâre bulunmadığı ecilden "*innemâ yuveffa's-şâbirüne ecrâhum bigayri ḥisâb*"²⁹ muġtezâsınca şabruñuz mükâfâtı ecr-i cemîl ve şavâb-ı cezîl ḥâşıl ola Ḥâlîġ-ı bîzevâl ḥazretlerinden istid'â olunur ki anlar yirde yatduġça sizlere ve bâġilerûñüze 'ömr-i ṭavîl ve ecr-i cemîl müyesser ola âmîn yâ Rabbe'l-'âlemîn³⁰

4.1. Rükünleri açısından taziye

Taziyenin rükünleri açısından bakılacak olursa verilen bu metin, kanaatimizce taziyenin rükünlerinden "ibtidâ, taziyet için mukaddime, edâ-yı taziyet, ceza' u feza'ın faydasızlığı, ölene ve yakınlarına hayır duada bulunma" gibi rükünleri ihtiva etmektedir. Şu durumda basitçe taziyet-nâmenin şablonu şöyledir:

İbtidâ: Taziyenin başlangıç kısmıdır. Taziye-nâme olması sebebiyle ibtidâda hüzn ve keder kokan kelimelerden mürekkep [ciger-sûz/ciğerler yakan; cân-sûhte/gönül yakıcı] bir üslup kullanılmıştır. Böyle bir üslubun kullanılması

²⁶ "bu haber-i pür-suzuñ istimâ'ından didemüz Ceyhûn ve sinemüz pür-ḥün 'aġl tîre dil ḥaṭîre..." İ. Çetin Derdiyok, XV. Yüzyıl Şâirlerinden Mesîhi'nin Gül-i Sad-berg'i, s. 86; "çeşmümüzi hey'ât-ı cemâle seyyâl-i Ceyhûn ve gönlümüzi şîve-yi kemâl ile meftûn eylemiş..." Mecmû'a-i Münşe'ât, TDK A/363-1, vr. 39b.

²⁷ "Her canlı ölümü tadacaktır." Âl-i İmrân 185; Enbiyâ 35; Ankebût 57.

²⁸ "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz." Bakara 156.

²⁹ "Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir." Zümer 39.

³⁰ Mecmû'a-i Münşe'ât, TDK A/363-1, vr. 85a.

gerektiği zaten taziyenin şartlarında da dile getirilmiştir. Bu üslup tehniye, teşekkür ve tebrik gibi mektuplarda muhatabın gönlünü alacak güzellikteki ibarelere yerini bırakmaktadır. Söz gelimi elde edilen bir mansıba istinaden yazılan şu tehniye-nâmenin ibtidâ kısmında muhatabın bahtının yaver gitmesi ve saadetinin artması için dua edilmektedir:

“Devâm-ı devlet-i Subhânî ve mezîd-i sa‘âdet-i câvidânî ed‘iyesin evkât-ı hümâyûnda tecdîd ü temhîd kılındukdan şöıra...”³¹

Taziyet için mukaddime: İbtidâ kısmından sonra taziyeye konu olan ölümden mektubu yazan kişinin haberdar oluşu [nâgâh bir cigerler yağı haber istimâ‘ olındı ki] vurgulanır. Ölen kişinin üstün vasıfları [ol güher-i deryâ-yı vücûd ve ahter-i âsmân-ı cûd gülberg-i gülistân-ı cemâl ve serv-i büstân-ı tâze-nihâl-i devlet ol serv-i bende-yi sa‘âdet] sıralanır ve onun fânî âlemden bâkî âleme göç ettiği [büstân-ı dünyâ-yı gurûrdan cereyân olup deryâ-yı sükûn serâyına intikâl eylemiş ve *küllü nefsin zâ‘îkatu’l-mevt* şarâbın içüp dârü’l-bevâr-ı fenâdan geçüp serây-ı beğâyâ âsûde olmuş] söylenir.

Edâ-yı taziyet: Cigerlerin yağını eriten bu olaydan duyulan acı ve dökülen gözyaşı tasvir edilir. [bu hadîş-i müdhiş-i fu‘âduñ istimâ‘ından âteş-i derûnumuz tutuşup hürûşa ve deryâ-yı dîde-yi pür-ğûnumuz taşup cûşa geldi].

Muhatabı teselli etme: Ölüm karşısında ceza‘ u feza‘dan bir fayda olmadığı, bunun üstesinden gelmenin yolunun ancak sabretme ve Hakk’ın bu emrine rıza göstermek olduğu [ammâ kemân-ı kaderden nüfûz iden tîr-i beliyeye şabr-ı cemîlden gayrı siper-i dünyâda fezâdan çekilen şemşîr-i miñnete rızâ gibi miğfer bulunmadı] vurgulanır. Ölümün Hak’tan gelen bir imtihan olduğu ve sabredeninin büyük mükâfatlara ulaşacağı belirtilir. [dahı zümre-yi ‘uqalâ katında emr-i muqarrerdür ne çâre el-ğükmü lillâhi’l-‘aliyyi’l-kebîr *innâ lillâh ve innâ ileyhi râci‘ün* hemân sizlere lâzım oldur ki ol qahhâr pâdşâhuñ emrine münkâd olup merhûmı hayr du‘â ile yâd itmekden gayrı çâre bulunmadığı ecilden *innemâ yuveffa’ş-şâbirüne ecrahum bigayri hisâb* muqtezâsınca şabruñuz mükâfâtı ecr-i cemîl ve şavâb-ı cezîl hâşıl ola]³²

Dua: Taziye ölene ve onun yakınlarına dua ile bitirilir. [Hâlık-ı bîzevâl hazretlerinden istid‘â olunur ki anlar yirde yatdukça sizlere ve bâkîlerüñüze ‘ömr-i tavîl ve ecr-i cemîl müyesser ola âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn]

4.2. Dil ve üslup açısından taziye

Taziyelerde kullanılan dil, süslü nesirin vazgeçilmez öğelerinden olan seci esasına göre kaleme alınır. Özellikle taziyelerin ibtidâ kısmında seci temelli ahenk ve ritim hemen kendini hissettirir. Öyle ki mektup en az anlam kadar ahenk ve ritme göre kaleme alınmıştır:

³¹ Kitâb-ı İnşâ-yı Mergûb, Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 2750/2, vr. 11a. [Kayıtlarda bu münşeâtın yerine yanlışlıkla İbn Kemâl’in “Risâle-yi Beyân-ı Yâ-yı Fârisî” adlı risalesi mevcuttur.]

³² Bu bölümdeki ayet mealleri bir üste verildiğinden tekrara düşme adına yeniden verilmemiştir.

[tuhaf-ı tahıyyât-ı ciger-süz] ve [taraf-ı teslîmât-ı vâfiyyât-ı dil-fürüz]
 [güher-i deryâ-yı vücüd] ve [aḫter-i âsmân-ı cüd]
 [gülberg-i gülistân-ı cemâl] ve [serv-i büstân-ı tâze-nihâl]
 [serv-i büstân-ı tâze-nihâl-i devlet] [ol serv-i bende-yi sa‘âdet]

Bu ağır dil ve secili üslubun yanı sıra diğer birçok mektup örneğinde olduğu gibi taziyelerde de ayet, hadis, kelam-ı kibar ve Arapça-Farsça yahut Türkçe olarak çeşitli şiir örnekleri yer almaktadır:

“el-ḥükmü lillâhi’l-‘aliyyi’l-kebîr **innâ lillâh ve innâ ileyhi râci‘ün**
 hemân sizlere lâzım olur ki ol ḳahhâr pâdşâhuñ emrine münḳâd olup
 merḫûmı ḫayr du‘â ile yâd itmekden ḡayrı çâre bulunmadığı ecilden
innemâ yuvelfa‘ş-şâbirüne ecrahum bigayri ḫisâb muḳtezâsınca...”

Metin-II [Klâsik taziyeye]

Nakkâş-ı naḳş-ḫâne-i eflâk bu miḫnet-âbâd ḫıṭṭa-i ḫâk şaḫîfesinde ḫiç bir zemânda bir serv-i ser-efrâz dikmedi ki anı mâh u sâl ‘izz ü nâz u iclâl ile besleyüp aḫır şadme-i ḫavâdiş-i rûzgâr ve âsîb-i çarḫ-ı ḡaddâr ile yıḳup ḫâk-i ḫaḳîre berâber itmemiş ola ve bu sâḳî-i bî-devrân-ı âmân bu bezmgâh-ı zemânda kime câm-ı ‘işreti Kevşer mişâl şunup cur‘a minvâl ḳanını ḫâke rîzân itmeye veyâ şarrâf-ı dehr bu vücüd gevherini cihân bâzârında imkân şadefinden kime lâyıḳ gördi ki fenâ deryâsına ḡarḳ idüp helâka virmedi **[teselli]**// eyle olsa hâliyâ şöyle istimâ‘ olındı ki ol sa‘îdü’l-ḫayât ve şehîdü’l-memât müsâfir-i maḳâm-ı ‘illiyîn ve mücâvir-i ḡüşe-i ḫuld-ı berîn *bi-ḫükm-i ḳazâ-yı Rabbü’l-âlemîn* merḫûm bendeñüz fülân beg “*enârallâhu ḳabrehü*”³³ bu dâr-ı ḡurûrdan “*yâ eyyetuhe’n-nefsü’l-muṭma’inneḫ ırci’î ilâ-Rabbiki râḫıyeten merḫıyyeh*”³⁴ nidâsı ile rıḫlet itmiş. Rahmetullâhi ‘aleyh “*innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci‘ün*”³⁵ **[taziyet için mukaddime]** // ḫâḳ ‘alîmdür ki bu ḫaber-i pür-süzüñ istimâ‘ından dîdemüz Ceyḫûn ve sînemüz pür-ḫûn ‘aḳl tîre dil ḫatîre cân bedende bî-cân ve dil sînede ḫafaḳân olmışdur. **[edâ-yı taziyet]** // Ammâ ‘ilm-i şerîfe ma‘lûmdur ki dünyâ menzil-i rıḫlet ve menhel-i miḫnetdür. **[teselli]** // Ol merḫûm zîr-i türâbda ḡaltân yatduḳça ol Rabbü’l-Vehhâb sizlere şabr-ı cemîl ile ‘ömr-i bî-ḫisâb rûzî ḳıla âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn **[duâ]**//³⁶

Metin-III [Râ’if Necdet’in taziyeye örneği]

Muḫterem efendim **[elkâb]**//

Maḫşûl-i ḫayâtıñızıñ ḫaber-i vefâtı bir ḫummâ-yı melâl-i ḫarâretile ḳalbimi, ḳalbimiñ eñ ince damarlarımı yaḳdı ḳavurdu. Bu felâketden mütevellid âlâm u ıztırâbâtıñıza tamâmıyla iştirâk itdigimi söyleyecek olursam zanniderim ki te‘eşşürümün ne derece derin, melâlimiñ ne mertebe şamîmî olduğu tezâḫür eyler. **[edâ-yı taziyet]** // Muḫterem pederiniñ mezâyâ-yı mümtâzesine biḫaḳḳın vâriş olan zavallı nijâdîñ.. o ḫaḳîḳaten ‘âlî nijâd ve zekî nihâl-i fazîletiñ henüz eşmâr-ı

³³ Allah onun kabrini nurlandırın.

³⁴ “(Allah şöyle der): Ey huzur içinde olan nefis. Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabb’ine dön.” Feer 27-28.

³⁵ “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz.” Bakara 156.

³⁶ Derdiyok, a.g.t., s. 187-189.

fuyûzâtını serpemedi henüz zevk-ı bahârî tatmadan şolması vâkıtsiz bir şarşar-ı taḥrîb ile zemîn-i helâka serilmesi bir peder için cidden taḥammül-sûz bir ḍarbedür. Böyle müdhiş bir şadmeye ma'rûz kalmış bir baba ḳalbiniñ şızlayan cerîhalarını hiçbir kelime-yi tesliyetiñ tedâvî idemeyeceğine emînim. İşte bu emniyyetdür ki sizi teselli için şarf ideceğim kelimeleri söyleyeceğim fikrleri bana pek boş ve kuvvetsiz, pek bîfâ'ide ve nâciz gösteriyor ve düşünüyorum ki yine sizi müteselli idecek ḥayâtıñ zulmine muḳâvemet idebilmek için size cesâret virecek kuvvet ancak zekâñız ve ḥakîmâne fikrleriñizdir. [teselli]//

Öyle ise benim piş-i te'eşşürümde olanca 'ulviyyet-i ḥüznîyle bir vazîfe-yi muḳaddes dikiliyor: Bir daha bu gibi derd ü eleme dūcâr olmamañız için Cenâb-ı Ḥaḳka tazarru'ât-ı ḥâlişâne bulunmaḳ ve ḳalbimiñ a'mâk-ı şamîmiyyetinden ḳopan bu nidâ-yı tazarru' [ile] 'â'ile-yi muḥteremelerine şabr u şebât ve diğerkavruclara da uzun ve mes'ûd bir ḥayât iḥsâni temenniyyâtını terdîf ile ta'ziyet vecîbesini yapmaḳ³⁷ [dua]

Râ'if Necdet'in eserinden alınan bu taziye metni “muhterem efendim” şeklinde bir hitapla başlamaktadır. Mektupta taziyelerin rükün ve şartlarına uymak gibi bir kaygı yoktur. Zaten müellifin bu tür rükün ve şartları gereksiz gördüğü yukarıda dile getirilmiştir. Ancak yine de taziyet-nâmelerin *edâ-yı taziyet*, *teselli* ve *dua* gibi rükünlerini mektupta görmek mümkündür. Mektupta hitâb yahut elkâb denilen kısmın ardından doğrudan edâ-yı taziyet rüknüne geçilmiştir. Müellif burada aldığı ölüm haberinden duyduğu üzüntüyü samimi bir tarzda ifadeye çalışmıştır. Klâsik mektupta taziyeye geçmeden önce bir mukaddime ile böyle bir haber alındığı genelde “istimâ' olındı” klişesi ile söylenir ve ardından taziye dileme kısmına geçilir. Bu rükünde duyulan acı ve dökülen gözyaşı mübalağalı bir şekilde dile getirilir. Çekilen acı, içe düşen ateşe ve ciğer yangınına [âteş-i derûn, ciger-sûz/ciger-sûhte], dökülen gözyaşı ise kanlı gözyaşı deryasına yahut Ceyhûn nehrine [deryâ-yı dîde-yi pür-hûnumuz taşup cûşa geldi/ didemüz Ceyhûn ve sînemüz pür-hûn] benzetilir. Râ'if Necdet'in mektubunda bu tarz klişe ifadeler yoktur. Müellif, ölüm haberi ile kalbinin en ince damarlarının yanıp kavrulduğundan bahsetmektedir. Kalbin en ince damarlarının yanıp kavrulması yeni bir imgedir. Klâsik taziyenin teselli rüknünde genel olarak keder ve gözyaşı yerine sabır ve metanet tavsiye edilir. Ölüm bir ayrılık, bir kopuş olarak yorumlanmaz, aksine fânî âlemden ebedî âleme bir göç olarak tasvir edilir. Tüm bu tasvirlerde ayet ve hadisler iktibas edilerek konuya İslâmî bir perspektif kazandırılır. Râ'if Necdet'in taziyenâmesindeki teselli kısmı ise okuyanın acısını hafifletmek bir yana iyice artırır bir tarzdadır. Ölüyü henüz baharında iken solmuş ve ayaklar altında kalarak ezilecek bir yaprağa benzetmesi çok da benimsenecek bir teselli tarzı değildir. Râ'if Necdet'in muhatabı teselli etmek gibi bir niyeti de yoktur. Mektupta ölüm, klâsik taziyelerin aksine fenâdan bekâya bir yolculuk gibi değil, bir “felâket” olarak tavsif edilmiştir. Dinî bir bakıştan kesinlikle kaçınılmış ve eski taziyelerde bolca kullanılan ayet ve hadislere kat'î surette yer verilmemiştir; bunların yerini doldurması için kendi deyimiyle “hakîmâne fikirlere” bel bağlanmıştır:

³⁷ Râ'if Necdet, a.g.e., s. 68.

“Sizi mütesellî idecek hayâtın zulmine muqâvemet idebilmek için size cesâret virecek kuvvet ancak zekâñız ve hâkîmâne fikreriñizdir.”

Taziye için yazılan bir mektupta felsefe yapmaya çalışmak muhatabı ne kadar teskin eder bilemiyoruz, ama Râ'if Necdet bu seküler üslubun, muhatabı teselli ve teskin edeceğine epeyce inanmış gözükmektedir. Bunu kitabının bir sonraki sayfasında yer alan “*Bir Taziye Mektubuna Cevap*” adlı mektuptan anlamak mümkündür:

‘Azîzim efendim,

Hâkîmâne tesliyetkârâne fikrlerle dolu mektubuñuzu hürmetle aldım. Öyle mü’essir ve şamîmî bir üslûbıñız öyle hâkîkati oldığı gibi gösterir bir nüfûz-ı nazarıñız var ki mütesellî olmamak gayr-ı kâbil. Minnet ve memnûniyyetle itirâf ideyim ki bir bedî‘a-yı tesliyet olan mektubuñuzu okuyup bitirdiğim zemân beş günden beri mevcüdiyet-i ma‘neviyyemi ezen elem ü iztirâbdan kıtutulur gibi oldum. Fi’l-hâkîka mektubuñuzuñ rûhundan şanki öyle nevâzişkâr öyle tesliyet-âmîz bir fevvâre-yi hâkîkat fışkırıyordu ki nasıl bir şadme-yi hayâtle müte’essir olursa olsun her fikir ve kalb o felsefî reşâşelerle müvâcehesinde derhâl bir hevâ-yı sükûn ve tarâvet teneffüs itdiğini hissidebilirdi. Tahassüsât-ı minnetdârânemi taşvîr huşûşında derin bir ‘aciz içinde çırpınan şu nâ-çîz kalemle size derin ve lâ-yezâl meveddet ve hürmetlerimi taqdîm iderim efendim.³⁸

Son olarak Râ'if Necdet’in taziye-nâmesinde dilin konuşma dili olduğunu ve ahenk ile ritim adına mektupta seci kullanılmadığını söyleyerek yazının sonuç kısmına geçebiliriz.

Sonuç

1. Osmanlı bürokrasisindeki her türlü yazışmayı bünyesinde barındıran klâsik mektup anlayışı Râ'if Necdet tarafından duygu, düşünce ve fikrin ifadesine indirgenmiştir.

2. Klâsik mektubun bölümleri, rükün ve şartları yeni mektuplarda gereksiz görüldüğü için dikkate alınmamış, bunların yerine sadelik, doğallık, açıklık, nezihlik ve samimiyet gibi içi doldurulması zor ve muğlak ifadeler tercih edilmiştir.

3. Klâsik mektuptaki ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ve genelde Farsça beyitlerle örülü secili yapı yerine günlük dil, felsefî söylem ve özellikle aşk mektuplarında romantizme önem veren basit bir üslup benimsenmiştir.

4. Klâsik mektuptaki dînî perspektif yerini seküler bir bakışa bırakmıştır.

³⁸ Râ'if Necdet, a.g.e., s. 69.

5. Eski mektuplarda formül ya da kalıp ifadelerden bahsetmek mümkünken yeni mektuplarda böyle bir şeyle karşılaşmak çoğu zaman imkânsızdır.

6. Yeni mektup örneklerinde eskinin sistemli yapısı yerine bir başıboşluk hâkimdir.

Kaynakça

- Ayn Âtîf, “Sebilü’r-Reşâd Cerîdesinde Munderic Talebe Mektûbları Tolayısıyla”, Medrese İtikâdları, İstanbul [h.1331], numro: 1.
- Derdiyok İ. Çetin, XV. Yüzyıl Şâirlerinden Mesîhî’nin Gül-i Sad-berg’i, Çukurova Üniv., Doktora tezi, Adana 1994.
- Ersoylu H., Kutlu M., Ertem R., “Mektup”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, C. 2, İstanbul 1986.
- Gökbilgin M. Tayyib, Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.
- Haksever Halil İbrahim, Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisî’nin Münşeâtı, Doktora tezi, İnönü Üniv., Malatya 1995.
- Kestelli Râif Necdî, Yeni Mektûb Numûneleri, İkinci Tab, Ahmed Kâmil Matbaası, İstanbul 1927.
- Kitâb-ı İnşâ-yı Mergûb, Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 2750/2
- Kütükoğlu Mübahat, “Osmanlı Bürokrasisinde Mektup”, DİA, C. 29, ss. 18-21.
- Kütükoğlu Mübahat, Osmanlı Belgelerinin Dili, Kubbealtı neşriyat, İstanbul 1998.
- Münşeât Mecmuası, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 760.
- Şahin Oğuzhan, Mecmû‘a-i Münşe’ât, TDK A/363-1, Erciyes Üniv, Yüksek Lisans tezi, Kayseri 2005.
- Şentürk Recep, İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim Türkiye ve Mısır Örneği, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Şentürk Recep, “Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını”, İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, Yıl 2000.